

הרב עזריה ברזון

קביעת הלכה מורכבת

יחידת לימוד מתוך:

"השיטה הבריסקאית: קונים מדרך לימודו של רבי חיים סלוביציץ נצ"ל והשלשלת הבריסקאית הנמשכת"

ראשי פרקים

א. הקדמה

ב. המעשה ההלכתי — פעולה אחת או מספר פעולות.

(א) כוונה בתפילה.

(ב) הזכרות בתפילה.

(ג) לאו הניתק לעשה.

(ד) מלאכת הוצאה.

(ה) תנופה במעשה הניזר.

ג. תפקידן של הפעולות השונות בהלכה מורכבת.

(א) כוונה בתפילה.

(ב) לאו הניתק לעשה.

(ג) מצות תשובה ויודוי.

(ד) גר קטן.

(ה) טענת בעל דין.

(ו) איסור לכישת שעטנז.

(ז) מילה של גירות.

(ח) קניני גלן.

(ט) מצות ארבע כוסות.

(י) מלאכת אפייה.

עצם הרעיון להתחיל מחקר במתודולוגיה הבריסקאית-נולד-כתוצאה מבקשת תלמידי ישיבת "ברכת משה" במשך השנים של"ט — תשמ"א, בהן ביהנתי כרי"מ בישיבה. יחידה זו מוגשת ברב יקר לכבוד הישיבה, וברצוני להביע בזה רגשי תודה מעומק הלב לרכני הישיבה ותלמידיה על תקופה פוריה שבה גדלתי בהבנת התורה ובהשפעתה הרוחנית. אני מצטרף לכל המברכים את הישיבה, ראשיה, רבניה וחלמידיה — המשיכו במשימתכם הקדושה להגדיל תורה ולהפיצה, ובוה לחוק את כלל ישראל.

ד. חלקים נפרדים או יחידה אחת?

- (א) מעשה גירושין.
- (ב) שלשת הרגלים.
- (ג) העומר ושתי הלחם.
- (ד) מלאכת כתיבה.
- (ה) מלאכת מכה בפטיש.

א. הקדמה

הביטוי "הלכה מורכבת" משמעותו ענין הלכתי אשר נוצר כתוצאה ממספר פעולות. ענין זה יכול להיות קיום מצוה, חלות קנין או כל מעמד הלכתי אחר. לפעמים ההלכה דורשת פעולות שונות כדי להשיג קיום מצוה מסויימת או כדי שיחול מעמד הלכתי מסויים. במקרים כאלו השיטה הבריסקאית חוקרת בגדרה של ההלכה המורכבת. ניתן לומר שישנם שלשה סוגים של חקירות ששייכים לקביעת הלכה מורכבת: (א) האם המעשה ההלכתי מוגדר כבעל פעולה אחת או מספר פעולות? (ב) במקום שיש מספר פעולות, מה תפקידה של כל פעולה ופעולה? (ג) מהו היחס שבין הפעולות השונות? במאמר זה נביא מספר דוגמאות, מנושאים שונים; שמראות כיצד בעלי החדוש הבריסקאי הבהירו סוגיות שונות בהשתמשם בשלשת סוגי החקירות הללו.

ב. המעשה ההלכתי – פעולה אחת או מספר פעולות

בהרכבה תחומים בהלכה, נראה שאין ההלכה דורשת אלא פעולה אחת בלבד. עיון נוסף מראה שבעצם יש כאן שתי פעולות שונות. נדגים זאת בשתי דוגמאות ממצות התפילה ודוגמא נוספת מסוג של איסורים שהם בגדר לאו הניתק לעשה כפי שהדבר בא לידי בטוי בשיטתם של בעלי השיטה הבריסקאית.

(א) כוונה בתפילה

כתב הרמב"ם בהלכות תפילה (ד, א) – "חמשה דברים מעכבים את התפילה..." והחמישי הוא – "כוונת הלב". לכאורה יש להניח שאין בענין כוונת הלב הלכה מורכבת, אלא פעולה אחת בלבד. ובפ"ד הט"ו, כתב הרמב"ם: "כוונת הלב כיצד, כל תפילה שאינה בכוונה אינה תפילה, ואם התפלל בלא כוונה חוזר ומתפלל בכוונה". משמע שכוונה מעכבת בתפילה וכל תפילה בלא כוונה לאו תפילה היא. אך הרמב"ם פסק בפ"י שם ה"א, שאם כיון לבו בכרכה ראשונה שוב אינו צריך, כלומר שאין כוונה מעכבת אלא בכרכה ראשונה בלבד. כדי להסביר את שיטת הרמב"ם, מחדש ר' חיים זצ"ל, שכוונת הלב בתפילה מורכבת היא משתי מחשבות: כוונה שונות: (א) כוונה של פירוש המילים; (ב) כוונה שהוא עומד בתפילה לפני ד'. מכיון שכוונה בתפילה, לפי חידוש זה, הלכה מורכבת היא, יש צורך לקבוע את משמעותו של כל מרכיב, שמא מרכיב אחד מרכזי יותר במצות התפילה. להלן נביא את חידושו של ר' חיים בענין זה.

(ב) הזכרות בתפילה

דוגמא אחרת לחקירה זו יש להביא מענין הזכרות בתפילה. הרמב"ם, בפ"ב מהל' תפילה פוסק שבשבתות ובימים טובים מוזכר את קדושת היום בתפילה, בראשי חרשים ובחזה"מ מוסיף "יעלה ויבוא" בעבודה; בימות הגשמים מוסיף "שאלה" (ותן טל ומטר לברכה) בברכת השנים, בימי התענית מוסיף "עננו" בשומע תפילה, בהנוכה ובפורים מוסיף "על הניסים" בהודאה, במוצאי שבת ויר"ט מבדיל ב"אתה חונן". לכאורה משמע שיש כאן שתי חובות שונות, תפילה והזכרת היום, המתקיימות ביחד בתפילת עמידה. יש חובה להזכיר מענין היום, וחז"ל תקנו שיש לקיים חובה זו במסגרת של תפילה.

הגמרא בברכות (כט ע"א) אומרת שאם טעה ולא הזכיר הבדלה ב"חונן הדעת" אינו חוזר, שהרי יכול לאמרה אח"כ על הכוס. אמנם, לגבי טעה ולא הזכיר יעלה ויבוא, הדין הוא שחוזר (שם, כט ע"ב), היינו משום שאין לו אפשרות לקיים חובת ההזכרה בלא מסגרת של תפילה. וכתבו תוס'¹ — "אם טעה ולא הזכיר ר"ח במנחה, לא יתפלל עוד (תשלומין) בלילה, דלמא יתפלל עוד" הרי כבר התפלל כל תפלת המנחה מבעוד יום, לבר ר"ח שלא הזכיר, א"כ אין מרויח כלום אם יחזור ויתפלל במוצאי ר"ח שהרי לא יזכיר עוד תפלת ר"ח. מוכח מדברי התוס' שאין הזכרת ר"ח חלק מעצם מעשה התפילה. שנאמר שאם השמיט "יעלה ויבוא" יחשב כאילו לא התפלל. אלא שהדין ש"טעה, חוזר" הוא מחמת החיוב להזכיר ר"ח. אך בהמשך הביאו תוס' את שיטת הר"ף "שאפילו היכא דאינו מרויח כלום צריך להתפלל פעם אחרת", ויש לפרש לפי הר"ף שחז"ל תקנו הזכרת ר"ח כחלק ממעשה התפילה וחובתה. יוצא לפי דעה זו שיש בתפילה הלכה המורכבת משני חלקים: שמונה עשרה ברכות, והזכרת היום. רבי חיים זצ"ל הוסיף לחקור לגבי "ותן טל ומטר". מי שלא "שאל" בתפלת מנחה של ערב שבת האם צריך להתפלל ערבית של שבת שתיים, כדין מי שלא התפלל תפלת מנחה בערב שבת, או שכאן אינו מרויח כשיתפלל שתיים מכיון שבערבית של שבת אין "שאלה" כלל. אחד הפוסקים, בעל הישועות יעקב², פסק על פי סברת התוס' הנ"ל, שאינו מתפלל ערבית שתיים. ר' חיים זצ"ל היה סבור שכנוגע לבקשת "ותן טל ומטר", אפילו תוס' יסכימו שחייב להתפלל ערבית שתיים, חאת משום שבקשה זו היא חלק מעצם התפילה, וכשלא אמרה יש כאן שניו ממטבע שטבעו חכמים בתפילה, וכאילו לא התפלל כלל. משא"כ "יעלה ויבוא" שהוא רק חיוב הזכרה לפי תוס', ואם השמיטה לא נחשב כאילו לא התפלל.

(ג) לאו הניתק לעשה

בנוגע למספר עבירות, קובעת התורה שאדם העובר עבירה חייב "לתקן" אותה ע"י מצות עשה. לכאורה, נשלמה העבירה תיכף לאחר עשייתה; אם האדם יקיים את העשה או יבטל אותו אין זה-ענין לעבירה עצמה, אלא למצוה החלה בעקבות עשית הלאו. לפי זה, הדין שאין מלקים על לאו הניתק לעשה אינו מחמת חסרון בשלימות העבירה, אלא

1. ברכות כו ע"ב.

2. אורח, סי' קיז.

מחמת טעם אחר. "רבי שמעון בן לקיש אומר קיימו ולא קיימו"³, ופוי רש"י: "העשה ניתן להיות תחת המלקות, ולכשיבא לבית דין או יקיים או ילקה". ברור שלדעת רשב"ל הלאו נגמר עם עשייתו, רק שהתורה קבעה שיש לעברייין אפשרות "לתקן" את העבירה ע"י קיום העשה, וע"י כך לפטור את עצמו מחיוב מלקות. אולם, לרבי יוחנן שיטה אחרת: "ביטלו ולא ביטלו", פירש"י: "בטל עשה שבה חייב לא בטל עשה שבה פטור ... שגמר הלאו בביטול העשה תלוי". רבי יוחנן מחדש שביטול העשה הוא חלק מעצם עבירת הלאו, וא"כ לדעתו לאו הניתק לעשה, הוא עבירה המורכבת משתי פעולות: עבירת הלאו, וביטול העשה. לפי רבי יוחנן עלינו לחקור מה היא חשיבותה של כל פעולה, ונעניין בזה לקמן.

☆

בחלק מההלכות המורכבות יש להסתפק האם פעולה מסוימת נחשבת כחלק מההלכה המורכבת או לא. בעבודת הקרבנות נחלקו ר' שמעון ורבננים במחשבת "שלא לשמה" בהולכת הדם. דעת רבננים – הולכה היא אחת מארבע עבודות שבהן פוסלת מחשבת שלא לשמה. לעומת זאת טוען ר' שמעון שאין לתת לה מעמד הלכתי שווה לשאר עבודות. לפי שאפשר לבטלה, וכל עבודה שאפשר לבטלה לאו שמה עבודה (שאפשר שישחט בצד מזבח וממילא לא יצטרך להוליך את הדם). נמצא שלדעת ר' שמעון אין להחשיב את פעולת ההולכה כחלק מההלכה המורכבת של מחשבת, שלא לשמה⁴. נביא עוד שתי דוגמאות שבהן חרשו בעלי השיטה הבריסקאית שאין להחשיב פעולה מסוימת כחלק מההלכה מורכבת.

(ד) מלאכת הוצאה

המעין במשנה הראשונה במסכת שבת יבחיין בשלש פעולות שונות המרכיבות את מלאכת הוצאה: (א) עקירת החפץ ממקומו; (ב) הוצאתו לרשות אחרת; (ג) הנחתו במקומו החדש. הסוגיא בשבת (ד ע"א – ע"ב) הניחה שידו של אדם אינה מקום ד' על ד', וא"כ מזה שהמשנה מחייבת עני שעקר את החפץ מידו של בעל הבית, הוציאו לרה"ר והניחו שם, יש להוכיח שלא בעינין עקירה מע"ג מקום ד' על ד', הגמרא הביאה ראיה לשיטה זו מדברי ר"ע שהזורק מרשות היחיד לרשות הרבים באמצע חייב משום ש"קלוטה כמי שהונחה דמי", אע"ג שאין החפץ נח על מקום ד' על ד', ודחתה אותה: "ודילמא הנחה הוא דלא בעיא, הא עקירה בעיא". רש"י תעוד ראשונים פירשו שהגמרא מתכוונת לחלק בין הנחה לעקירה ביה"ס לדין מקום ד' על ד', כלומר שאין להוכיח מרבי עקיבא אלא שלגבי הנחה לא בעינן מקום ד' על ד', אבל לגבי עקירה אפשר שגם ר"ע מודה שבעינין עקירה מעל מקום ד' על ד'.

3. מכות טו ע"ב.

4. ראה זבחים דף יג ע"א, ויד ע"ב, ותוס' מנחות יח ע"ב, ד"ה מנין.

תוס' ישנים בדף ג' ע"א⁵, על הספק של רב אם עקירת גופו כעקירת חפץ דמי או לא; פירשו שרב לא הסתפק לגבי הנחה, ופשוט לו שהנחת הגוף כהנחת חפץ (ודלא כהבנת התוס' שם, ד"ה עקירת גופו) כדפרי"ך לקמן דלמא הנחה לא בעי, אבל עקירה בעי". שמעתי ממר"ר הגר"ד סולוביצ'יק נר"ו שהתוס' ישנים סובר שעקירה היא פעולה מפעולות מלאכת הוצאה, ולגביה הסתפק רב אם עקירת הגוף נחשבת עקירה, אבל הנחה אינה פעולה מעצם המלאכה אלא היא רק גמר ההוצאה, שכל זמן שהחפץ עוד לא נח, לא נסתיימה פעולת ההוצאה, ולכן פשוט שאפי' הנחת גופו תחשב סיום פעולת ההוצאה. תוס' ישנים הבינו בפירכת הגמרא "ודילמא הנחה הוא דלא בעיא וכו'" שכיון שהנחה אינה אלא סיום מלאכת הוצאה, לא בעינן הנחה ע"ג מקום ד' על ד', ולכן אמר ר"ע "קלוטה כמי שהונחה דמי" אך אין להסיק מכך לגבי עקירה. עולה איפוא משיטת תוס' ישנים שאין להחשיב את פעולת ההנחה כפעולה עצמאית בהלכה המורכבת של מלאכת הוצאה.

(ה) תנופה במעשה הנזיר

בסוף פרשת נזיר (במדבר ו, יג-כא) מפרטת התורה את תהליך הקרבת הקרבנות ותגלחת הנזיר ביום מלאת ימי נזרו, שעל ידי המעשים הללו הותר הנזיר בשתיית יין ובשאר איסורי נזיר. "ואת האיל יעשה זבח שלמים לד'... ולקח הכהן את הזרע בשלה מן האיל וחלת מצה אחת... והניף אותם, הכהן תנופה לפני ד' קדש הוא לכהן על חזה התנופה ועל שוק התרומה, ואחר ישתה הנזיר יין". הרמב"ם מביא את כל סדר מעשה הנזיר בפ"ח מהל' נזירות, אלא שהשמיט תנופת חזה ושוק המפורשת בפרשת נזיר. כדי להסביר את הרמב"ם, מאריך הגר"י⁶ להוכיח על פי דברי הספרי שדין תנופה בנזיר הוא רק תנופת הזרע והלחם, והיא התנופה של מעשה נזיר המתירו בשתיית יין וכו'. אבל תנופת חזה ושוק אין לה שום שייכות למעשה הנזיר אלא היא מצד דין הקרבן הנוהג בכל שלמים שבעינן תנופת חזה ושוק. כלומר, אין תנופה בנזיר הלכה המורכבת מתנופת הזרע וחזה ושוק, אלא שתנופת חזה ושוק היא מצד מצות השלמים. (ועיי' ש' שהסביר שהספרי בא לפרש, מדוע התורה הזכירה תנופת חזה ושוק בפרשת נזיר). לפי זה מבוארים היטב דברי הרמב"ם שהשמיט דין תנופת חזה ושוק בהל' נזירות, ונקט דין זה בהל' מעשה הקרבנות לגבי דיני מעשה קרבן שלמים.

ג. תפקידן של הפעולות השונות בהלכה מורכבת

כשברור לנו שיש הלכה המורכבת מפעולות שונות, יש לחקור ולהגדיר ביתר דיוק את חשיבותה ותפקידה של כל פעולה המרכיבה את התהליך ההלכתי. האם שתי הפעולות שוות בתפקידן וביחוד מהוות הן את התוצאה ההלכתית, או שמא יש פעולה אחת עיקרית והאחרת אינה אלא טפלה לה? נעיין בשלש דוגמאות של הלכה מורכבת כפי שדנו בהם בעלי השיטה הבריסקאית: כונה בתפילה, לאו הניתק לעשה, ומצות תשובה וידוי.

5. אות ב.

6. חרושי מרן רי"ז הלוי על הר"ם, הל' נזירות, שם.

(א) כוונה בתפילה

כפי שראינו, ר' חיים זצ"ל חידש שיש שתי כוונות בתפילה: (א) כוונה של פירוש המילים, (ב) כוונה של עמידה לפני ד'. האם שתי כוונות אלו שוות הן בחשיבותן במצות התפילה? ר' חיים עונה בשלילה. הכוונה של עמידה לפני ד' הרי היא "עצם מעשה התפילה", ואם אינו רואה את עצמו שעומד לפני ד' ומתפלל אין זה מעשה תפילה, והרי הוא כמתעסק שאינו נחשב לעושה המעשה. משא"כ כוונה לפירוש המילים אין זה מצד עצם מעשה התפילה אלא "תוספת דין כוונה" על אף חשיבותה של כוונה זו, יכולה התפילה להיות תפילה בלעדית, ובלבד שמתפלל, קרי שמתכוין לעמוד לפני ד' בתפילה. על פי הבנה זו מסביר ר' חיים את דברי הרמב"ם בפ"ד מהל' תפילה, ה"ט: "כוונת הלב כיצד, כל תפילה שאינה בכוונה אינה תפילה, ואם התפלל בלא כוונה, חזר ומתפלל בכוונה". הרמב"ם מתייחס לכוונה שהוא עומד לפני ד', והעדר כוונה זו מעכב בכל ה"ט ברכות. דברי הרמב"ם בפ"י מהל' תפילה, ה"א, שכוונה אינה מעכבת אלא בברכה ראשונה בלבד, מתייחסים לכוונת פירוש המילים, שהיא פעולה טפלה במצות התפילה, ואם כיוון בברכת אבות בלבד, יצא ירי מצות התפילה.

(ב) לאו הניתק לעשה

כבר ראינו שלשיטת ר' יוחנן במכות (טו ע"ב) ביטול העשה הוא חלק מעצם עבירת הלאו. יש לחקור: האם ביטול העשה הוא עיקר עבירת הלאו, או דילמא אין ביטול העשה אלא השלמת הלאו וטפל הוא לעיקר העבירה? שמעתי מהרב פרנס שליט"א⁷ שנחלקו ראשונים בשאלה זו. רש"י (שם) סובר שבלאו הניתק לעשה מתרים בו בשעת עבירת הלאו. ואע"פ שלפי ר' יוחנן התראת ספק היא, שהרי כשמתרים בו ספק הוא שמא לא יבטל את העשה, מכל-מקום רבי יוחנן סובר שהתראת ספק שמה התראה. שואל רש"י, ואם תאמר גתרה בו כשכא לבטל את העשה, ואז תהיה ההתראה התראת ודאי, ומתוך: "לעולם התראה בשעה שעובר על אוהרתו בעיניך", כלומר שאין ביטול העשה נחשב כעיקר העבירה, אלא כגמר העבירה והשלמתה, ובעיניך התראה בשעת עיקר עבירת הלאו. אך עי' ריטב"א בשם רמ"ה ורמב"ן החולקים על רש"י וסוברים שלמ"ד ביטול ולא ביטול אין זו התראת ספק, שמתרים בו בשעת ביטול העשה, כי עקרו של לאו זה הכתוב תלאו בעשה זה למלקות, ומשמע שראשונים אלו סוברים שאין ביטול העשה גמר העבירה והשלמתה, אלא עיקר העבירה. לכן נחשבת התראה של שעת ביטול העשה להתראה בשעת עבירת הלאו.

(ג) מצות תשובה ויודוי

הרמב"ם בהל' תשובה, פ"ב, ה"ב, כותב: "ומה היא התשובה, הוא שיזנב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד... וכו', עי"ש. ובפ"א, ה"א, כתב: "כל מצות שבתורה אם עבר אדם על אחת מהן כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב

7. ר"מ בשיבת רבינו יצחק אלחנן, ניו יורק.

להתודות לפני האל... אינו מתכפר עד שיתודה וישוב... וכו'. מצות התשובה הרי היא מצוה המורכבת משתי פעולות: (א) תשובה שבלב; (ב) וידוי דברים. וסובר הרמב"ם שידוי דברים מעכב ועיין במנחת חינוך, מצוה שס"ד, שהקשה על הרמב"ם מהברייתא המובאת בקידושין (מט ע"ב): "על מנת שאני צדיק אפילו השע נמור מקודשת שמא הרהר תשובה בדעתו, הרי שאין וידוי מעכב, ורק הרהור תשובה ללב לי, ודלא כהרמב"ם: כתב על זה מו"ר הגרי"ד סלוביצ'יק נר"ו⁸: "שני דינים נפרדים ושני יסודות שונים נאמרו בשם תשובה וחלטה: (א) בתור הפקעת שם רשע, (ב) בתור כפרה כמו שאר מכפרים. וידוי מעכב בחלות כפרה הכתובה כמעשה התשובה, אבל לא בדיון הפקעת שם רשע". כלומר, במה שנוגע לטהרת האישיות של החוטא ולהחזיר את מעמדו כצדיק שהתקיים עד שעת החטא, תשובת הלב היא הפעולה העיקרית. אמנם, וידוי דברים בודאי מהווה חלק ממצות התשובה⁹, אך מבחינה זאת אין אמירת הוידוי נחשבת אלא להשלמת מעשה התשובה, והחלק הטפל שבה. על כן אפילו אם הרהר תשובה בלבו נחשב האדם לצדיק, אלא שיש לוידוי מעמד אחר בהלכה, לא רק כמעשה המטהר את האדם מרשעותו אלא כמעשה המכפר הפוטרו מחיוב עונש, כמעשה הקרבן והיסורים, ושאר המכפרים. במה שנוגע לתהליך הכפרה, וידוי דברים מעכב, ואין כפרה בלא וידוי. כוונת הרמב"ם בתחילת הלכות תשובה היא לוידוי בתורת מכפר, ואילו הברייתא בקידושין מתחסרת לתשובת אדם וטהרתו.

☆

בהרבה סוגיות הנחת ה"לכאורה" היא שהפעולות השונות בהלכה המורכבת שוות בתפקידן, השיטה הבריסקאית מחדשת שפעולה אחת איננה אלא תנאי חיצוני בלבד, והפעולה השניה היא זאת שיוצרת את המעמד ההלכתי. נביא דוגמאות מסוגיות גר קטן, טענת בעל דין ואיסור לבישת שעטנו.

(ד) גר קטן

גרות היא דוגמה מצויינת של הלכה מורכבת. כדי להשיג מעמד של גר חייב המתגייר לבצע שלש פעולות: (א) קבלת עול מצות; (ב) מילה; (ג) טבילה. לכאורה כל שלש הפעולות שוות הן, ובצירופן נשלם תהליך הגירות. אולם, הנחה זו אינה מתישבת עם סוגית הגמרא בכתובות (יא ע"א) בה נאמר שגר קטן מטבילין אותו על דעת ב"ד. הרי בשלמא מילה וטבילה נחא, שהרי פעולות אלו נעשות בגופו של קטן; אך בנוגע לקבלת מצוות הרי קטן זה אין בו דעת, ואיך חלה גירותו בלא קבלת מצוות? אמנם, לדעת התוס' בכתובות (שם) גירותו של קטן זה אינה אלא מדרבנן, אבל תוס' בסנהדרין¹⁰ הוכיחו שגר

8. בסדר היחיד והיחוד, עמ' 159.

9. עי' משיב מור בספרו "על התשובה", עמוד 62, ועמודים 151-149.

10. סח ע"ב.

קטן הוא גר גמור מן התורה. שמעתי ממור' הגרי"ד סולוביצ'יק נר"ו שמוכח מתוס' בסנהדרין שאין קבלת מצוות מעשה גירות בעצמותו (קרי פעולה היוצרת חלות קדושת ישראל) אלא הרי היא תנאי חיצוני בלבד. גירותו של הקטן היא גירות אף בלא קבלת מצות כיון שכל זמן היותו קטן אינו מסוגל לקיים את התנאי ולקבל עליו עול מצות. אך, בשעה שיגדיל, העדר קיום תנאי זה יעכב את הגירות. וזהו דינו של רב יוסף בכתובות (שם) "הגדילו יכולים למחות", שע"י מחאתו מוכיח הגדול שאינו מוכן לקיים את התנאי הזה של קבלת מצות, וממילא גירותו בטלה. ואיתא בגמרא שם: "הגדילו שעה אחת ולא מיחו שוב, אין יכולים למחות", וכתבו על זה התוס' בסנהדרין הנ"ל: "דמועיל להו מילה וטבילה של קטנות. שהיתה בגופם, ואין חסירים אלא קבלת מצות ומתוך שגדלו ולא מיחו דיינו קבלה". כלומר אי-מחאתו מהווה קבלת מצות על פי דין, וממילא נשלמה גירותו.

(ה) טענת בעל דין

טענת בעל דין אף היא הלכה המורכבת משתי פעולות: (א) עצם הטענה, פלוני חייב לי, או איני חייב לפלוני; (ב) הסבר הטענה, דהיינו לפרש מדוע פלוני חייב, או מדוע איני חייב. כך יוצא מדברי הרמב"ם, בפ"ו ה"א, מהל' טוענן ונטען. הרב צבי שכטר¹¹ במאמרו בענין "אין אדם משים עצמו רשע"¹² חוקר בגדר הלכה זו: האם מהות הטענה היא התביעה של בעל דין אחד מהשני, כגון — "אתה חייב לי", או הכחשת התביעה — "איני חייב לך" וכד' בלבד, וסיבת הטענה היא תנאי חיצוני בלבד כדי שיוזקקו ביד לתביעתו, או שמא מהות הטענה היא בהסברה והתביעה היא כפועל יוצא מההסבר ובדרך זו — הטוען הלוויתי לך טוען גם — אתה חייב לי. על פי חקירה זו יש להבין את שתי הדעות המובאות ב"הגהות אשרי" לב"ק פרק ט, סי' יח, בנוגע לבעל דין הבא לפטור את עצמו ע"י שמיים עצמו רשע. הדעה הטוענת שבעל דין נאמן אף שמיים עצמו רשע סבורה שהסבר הטענה אינו חלק מעצם הטענה, אלא הוא בגדר תנאי חיצוני בלבד. ואע"פ שאינו נאמן ביחס להסבר שמבוסס על הרשעת עצמו, מ"מ יכול הוא להיות נאמן על עצם הטענה, ואת התנאי לפרש ולברר את טענתו קיים. הדעה השניה סוברת שסיבת הטענה היא חלק מעצם הטענה, וע"כ צריך שיהיה נאמן אף על סיבת הטענה, והדין של אין אדם משים עצמו רשע מפקיע נאמנותו מטענה זו.

(ו) איסור לבישת שעטנז

הגמרא ביבמות (ד' ע"ב) אומרת שאיסור שעטנז מורכב משתי פעולות: (א) עצם מעשה הלבישה; (ב) הנאת הלבישה. "מכדי כתיב זבגד כלאים שעטנז לא יעלה עליך, לא תלבש שעטנז, למה לי, צריכי, דאי כתב רחמנא לא יעלה עליך, הוה אמינא כל דרך העלאה אסר רחמנא, נאפילן מוכרי כסות (רש"י: "שאין מתכוונים להנאת חימום"), כתב רחמנא לא תלבש שעטנז, דומיא דלבישה, דאית ביה הנאה". לכאורה שני המרכיבים

11. ר"מ בישיבת רבנו יצחק אלחנן, ניו יורק.

12. באר יצחק, תש"ב, עמודים 4-6.

של איסור שעטנז שווים הם, ועצם העבירה נעשית ע"י לבישה והנאת הלבישה גם יחד. אלא שלפי זה תקשה סוגיית הגמרא בערכין (ג ע"ב): "הני כהנים הואיל ואשתרי כלאים לגבייהו" וכי ע"ש, כלומר שיש ככהנים בלבישת בגדי כהונה איסור לבישת כלאים, אלא שהתורה התירה איסור זה לגבי כהנים. הקשה "בית הלוי"¹³ הא אמרינן בנדרים (טז ע"ב) המדיר עצמו מהנאת סוכה מותר לו לישוב בה ישיבה של מצוה משום שמצוות לאו ליהנות ניתנו, וא"כ ככהנים הלוֹבשים בגדיהם בשעת עבודה הרי אין כאן איסור לבישה, שחסרה הנאת לבישה, מכיון שמצוות לאו ליהנות ניתנו. בתירוץ קושיא זו מחרש "בית הלוי" שאין כוונת הסוגיא ביבמות לומר שההנאה מהלבישה היא חלק מעצם העבירה, אלא שהלבישה עצמה היא העבירה. ההנאה מגדירה באיזה לבישה מדובר. היא, איפוא, תנאי באיסור הלבישה, שלא נאסרה אלא לבישה שיש בה הנאה (לאפוקי מוכרי כסות). הכלל ש"מצוות לאו ליהנות ניתנו" שייך במקום שההנאה היא עצמותו של האיסור, וכגון במודר הנאה מסוכה: בלבישת כלאים של כהנים יש איסור לבישה בלבד, וסוג הלבישה הוא לבישה שיש בה הנאה, ואין העובדה שהלבישה היא לבישת מצוה יכולה להפקיע את האיסור מפני שהאיסור הוא הלבישה ולא ההנאה.

*

לפעמים החידוש הוא שפעולה אחת היא היוצרת את החלות, אלא שיש איזו סיבה המונעת את החלות, ותפקידה של פעולה אחרת היא להסיר את המונע כדי שהפעולה הראשונה תיצור את החלות. נביא שתי דוגמאות.

(ז) מילה של גרות

כלל ישראל נכנסו לברית בשלשה דברים: מילה, וטבילה, וקרבתן. עיין בדברי הרמב"ם, בפ"ג מהל' איסורי ביאה (הל' א – ג). מבואר-מדבריו שמילה היתה במצרים, וטבילה וקרבתן במדבר בשעת מתן תורה. הרמב"ן, בחידושו ליבמות (דף נו) כותב שאפילו בני שבט לוי, שנימולו קודם יציאת מצרים לשם מצוה ולא לשם גירות, לא היו צריכים מילה אחרת. והקשה הרמב"ן, הרי גוי מהול (שלא מל לשם גירות) חייב להטיף דם ברית, ומדוע בני שבט לוי, שלא מלו לשם גירות, לא היו צריכים הטפת דם ברית? ז"ל: "ולוי נראה דמדון מילה אינם חייבים להטיף, דהא מלו, ולא דמי לערבי מהול, כיוון דלא מפקדי כמאן דלא מלו דמיו". בהסבר דברי הרמב"ן, כתב מו"ר הגר"ד סלוביצקי נר"ו¹⁴: "מוכח מדבריו כי אין מילה מהווה פעולה בסדר הגירות, כמו טבילה, וכי כל ענינה הוא להפקיע שם ערלות מהמתגייר. אם לא מל, אינו מתקדש בקדושת ישראל משום שאין ערל נכנס לברית. לפיכך אם נתגייר והוא בכלל מהול, יכול לטבול לשם גירות. ערבי מהול שלא

13. ח"א, סי' א, אות ד.

14. בסוד היחיד והיחוד, עמוד 387.

לשם גירות, הוא ערל גמור¹⁵, לכן צריכים להטיף ממנו דם ברית. אולם בני לוי, שהיו מזרעו של אברהם ונימולו על פי ציווי של הקב"ה לאביהם, לא הוזקו להטפת דם ברית: יוצא לפי שיטה זו שטבילה בלבד היא הפעולה היוצרת גירות, ואין תפקידה של המילה אלא להסיר את הסיבה המונעת את חלות הגירות, שהיא ערלות. ערלות וגירות הרי הן תרתי דסתרי.

(ח) קניני גזלן

הגמרא בב"ק סו ע"א אומרת שגזלן קונה את הגזילה ע"י שינוי. כתב וְהָשִׁיב את הגזלה אשר גזל, מה ת"ל אשר גזל, אם כעין שגזל יחזור, ואם לאו, דמים בעלמא בעי שלומי. יש כאן הלכה מורכבת. ע"י הציורוף של — (א) מעשה הגזילה; (ב) שינוי החפץ הנגזל, קונה הגזלן את החפץ. אלא שילפותא זו טעונה ביאור. הרי הפסוק הזה אינו עוסק בקניני גזלה אלא בחיוב השבה: ואיך אפשר ללמוד דין "שינוי קונה" מפסוק זה? כתב ר' אלחנן ז"ל¹⁶: "דכיון דיפקע דין השבה ממילא הוא קניי להגזלן מגזילה הראשונה... דבגזילה הקנין הוא לאלתר, אלא דחיוב השבה הוא דבר המפקיע קנינו, וכיון דנפקע חיוב השבה ע"י שינוי ממילא נשאר שלו". במילים אחרות: מעשה הגזילה הראשונה הוא מעשה הקנין, אלא שחיוב השבה מונע חלות הקנין, והשינוי פועל להסיר את המונע הזה ע"י הפקעת חיוב ההשבה, וממילא הקנין חל ע"י עצם מעשה הגזילה.

סברא אחרת בענין קניני גזילה — ואף היא באותו סגנון של סברת ר' אלחנן הנ"ל — שמעתי ממור"ר נר"ו, בהסבר שיטת רב יוסף שגזלן קונה בשינוי השם עם יאוש (ב"ק, סו — סז). מור"ר התקשה בהבנת שיטת רב יוסף: אם יאוש בלבד אינו קונה, ואף שינוי השם בלבד אינו קונה, מדוע בהצטרפותם יחד הם קונים? אלא באמת שינוי השם הוא הקנין, כדרך ששינוי מעשה קונה, משום שאין הגזילה בעין שגזל. אלא שבשינוי השם אין השינוי בחפץ עצמו, שהרי לא נשתנה החפץ כלל מכמות שהיה אלא השינוי הוא ביחס שבין החפץ והבעלים, שהרי מהבעלים נגזלו טבל ולא תרומה לכן כל זמן שלא נתייאשו הבעלים אין השינוי יכול לקנות, משום שע"ז שהבעלים מחפשים אחר החפץ הגזול הרי הם קובעים שהיחס שבינם לבין חפצם עדיין קיים. א"כ בלא יאוש הבעלים מונעים מהשינוי את הקנין לגזלן. יאוש מסלק מניעה זו ומעתה נחשב השינוי לשינוי גמור שיוכל הגזלן לקנות על ידו. (והוסיף רבינו שיש בתוס' בדף סז ע"א ד"ה הא, הבנה אחרת: יאוש הוא הקונה לגזלן, אלא שיש צורך לשינוי השם בכדי לסלק עיכוב צדדי, ויש להאריך, ואכ"מ).

✱

לפעמים ההבנה הראשונית היא שפעולה מסויימת בהלכה מורכבת אינה אלא טפלה לחברתה. השיטה הבריסקאית מחדשת שיש לשתי הפעולות חשיבות שוות דרגה. נביא שתי דוגמאות.

15. עיין גדרים לא ע"ב.

16. קובץ שעורים על ב"ק, שם.

(ט) מצות ארבע כוסות

מצות קידוש בלילי שבתות ויו"ט היא הברכה ולא שתיית היין. הוכחה פשוטה יש להביא מכך שבקידוש לא צריך שישתו המסובים, ויוצאים ידי חובתם בשמיעת המקדש¹⁷. וחובת המקדש לשתות כמלא לוגמיו, אינה מחמת חובת שתייה, אלא בכדי לקיים תקנת חז"ל לקדש על הכוס. לכאורה, הדבר נכון גם לגבי מצות ד' כוסות בליל פסח, אשר כל כוס נתקנה על אמירת ברכה מסויימת, וכלשון הגמרא בפסחים (קט ע"ב): "ד' כוסות תקינו רבנן כל חד וחד מצוה באפי נפשה". בדרך זו יש להבין את דברי התוס' בפסחים¹⁸: "מתוך הלשון משמע קצת שאין נותנין לבניו ולבני ביתו כי אם לעצמו, והוא מוציא את כולם בשלו, וסברא הוא דמאי שנא ארבע כוסות מקידוש דכל השנה שאחד מוציא את כולם". תמה ר' חיים זצ"ל על התוס': "מאי ענין ארבע כוסות לקידוש דכל השנה, דהתם המצוה היא הברכה וזהו עיקר הקידוש, וזהו הוי דינא דשומע כעונה, אבל בארבע כוסות הלא עיקר המצוה היא של הד' כוסות ומאי שייך להוציא בזה". דברים אלו מובאים ע"י הגרי"ז¹⁹, שהוכיח כי לשיטת הרמב"ם והרמב"ן לא די בשתיית מלא לוגמיו במצות ד' כוסות אלא בעינן שתיית רוב כוס, משום שהמצוה היא שתיית הכוס. והאריך הגרי"ז להוכיח על פי סוגיית הגמרא בפסחים (קח ע"ב) שישנן שתי מצות בד' כוסות: (א) אמירת הברכה; (ב) שתיית היין. א"כ לפי חידושו יוצא שמצוה זו מורכבת היא משתי פעולות שונות שחשיבותן שווה.

(י) מלאכת אפייה

ניתן לחלק את מלאכת האפייה לשני חלקים: (א) מעשה הכנסת הפת לתוך התנור; (ב) אפיית הפת כשיעור החיוב, שהוא קרימת פניו לכאורה עבירת אפייה – הפעולה שבעבורה מחייבים את האופה – הוא מעשה הכנסת הפת. עצם העבירה נגמרה תיכף ומיד, אפילו לפני שהפת נאפתה, ואין האפייה כקרימת פניו אלא שיעור ותנאי, שאם לא נאפתה הפת, הרי נתברר שלא הועיל מעשה ההדבקה. בדרך זו יש להבין את דברי בעל ה"חלקת יואב", המובאים בספר "אגלי טל"²⁰ שכתב שאם הדביק פת בתנור בשבת, ונאפה במוצאי שבת; חייב, שהרי העבירה המחייבת כבר נגמרה בשבת. שמעתי ממור"ד הגרי"ד סלוביצקי שליט"א שיש להוכיח מסוגיית הגמרא בשבת (ד ע"א) שאף אפיית הפת עד שעת קרימת פנים נחשבת כגמר מלאכת המדביק. הוא חלק מעצם עבירת האופה. הסוגיא הביאה ספיקו של רב ביבי בר אבוי בדין המדביק פת בתנור אם מותר לו לרדותה (אף שרדיית הפת אסורה מדרבנן) קודם שיבוא לידי חיוב חטאת. לכתחילה רצתה הגמרא להעמיד את הספק במקרה של שוגג, והמדביק נזכר קודם האפייה, הגמרא דחה אוקימתא זו משום שבכה"ג אין חיוב חטאת דתנן כל חיבי חטאת אינן חייבין עד

17. א"ת, סי' תעא, ס"ק יד.

18. צט ע"ב, ד"ה לא יפחתו.

19. חי' מרן רי"ז הל"ה, הל' תמץ ומצה, ז, ט.

20. מלאכת זרע, ד, ס"ק ח, בהגיה.

שתהא תחלתן שגגה וסופן שגגה" (רש"י: תחלת המלאכה וסופה לא נודעה לו שגגתו עד שנגמרה עבירה). כלומר, הנזכר באמצע האפייה אינו שוגג בשעת קרימת פנים, וממילא אין "סופה" של עבירת המלאכה בשגגה. והוסיף מו"ך שלפי זה יש לומר שאם הדביק פת בשבת ונגמרה אפיתה במוצאי שבת, יהיה פטור, ודלא כה"חלקת יואב". וכן הוכיח מו"ר הגדרה זו מדברי הריב"א בתוס' (דף ד ע"א) ד"ה קודם, שאם אדם הדביק פת בתנור בשבת, ואח"כ רצה לרדותה ונאנס ולא היה יכול לרדותה, שפטור. אילו היה גדר מלאכת אפייה בהבנת ה"חלקת יואב", היה כבר נגמר מעשה העבירה תיכף בשעת הכנסת הפת לתנור, ומה אכפת לן אם אח"כ היה אנוס לגבי מעשה צדדי שבכוחו להפקיע את החיוב. פשוט שדיני רצון ואונס תלויים בשעת פעולת העבירה עצמה. אלא בודאי צריך לומר שגמר אפיית הפת נחשב כחלק מעצם העבירה המחייבת, על"כ אם ע"י אונס אי אפשר לצרף אל האופה את גמר האפייה, דין הוא שיפטר בכהאי גוונא.

ד. חלקים נפרדים או יחידה אחת?

כשמצאנו בהלכה פעולות אחדות, בהקשר אחד, עלינו לחקור מהו היחס שבין הפעולות הללו. האם הפעולות הינן עצמאיות, או שמא הפעולות מצטרפות יחד ומהוות יחידה אחת? דוגמה בולטת לחקירה כזאת יש למצוא במצות ספירת העומר. בעל"ספר החינוך" (מצוה ש"ז) מביא מחלוקת ראשונים בנוגע למי ששכח ולא מנה יום אחד: "יש אומרים שמי ששכח ולא מנה יום אחד שאינו יכול למנות עוד באותה שנה לפי שכולן מצוה אחת היא ומכיון ששכח יום אחד מהן הרי כל החשבון בטל ממנו. ולא הודו מורנו שבדורינו לסברא זו אלא מי ששכח יום אחד מונה האחרים עם כל ישראל". לדעת המחמירים כל הארבעים ותשע ספירות מהוות יחידה אחת וקיום מצות ספירת העומר מותנית בספירת כל הימים, מענין הוא, שהסבר זה מצוי בספרו של אחד הראשונים. נביא כאן מספר דוגמאות של חידושים המופיעים אצל בעלי השיטה הבריסקאית.

(א) מעשה גירושין

ישנם בעיקר שני חלקים למעשה הגירושין: (א) כתיבת הגט; (ב) נתינת הגט ליד האשה. לכאורה, החלק הראשון אינו קשור בעצם מעשה הגירושין; כתיבת הגט אינה אלא הכנה למעשה הגירושין. בשיעורו למסכת גיטין, חידש מו"ר הגרי"ד סולוביצ'יק נר"ו ששתי פעולות אלו מצטרפות יחד, והדין של "לשמה" בכתיבת הגט הינו דרישה שכתובת הגט תיצור "חפצא" העומד לנתינה לשם גירושין. על פייסוד זה הסביר מו"ר שלשה דינים: (א) ביטול הגט ע"י הבעל לאחר כתיבתו, עיין רמב"ם הל' גירושין, פ"ג ה"ה מאתר שביטל את הגט הרי שוב אין הגט עומד לנתינה, ופקע ה"לשמה" שבגט; (ב) הפסול של מחוסר קציצה, עי' סוגיית הגמרא בגיטין דף כא ע"ב, והציע מו"ר בהסבר סוגיא זו שאין כתיבת הגט כשרה אלא א"כ הגט בשעת כתיבתו עומד לנתינה, אבל במחוסר מעשה קציצה אי אפשר לומר שהגט ראוי לנתינה; (ג) שיטת ר"י בתוס' בדף ע"ב, ד"ה התם, שצריך שיהיה הבעל שפוי ברעתו (ולא שוטה) משעת כתיבת הגט ועד שעת נתינתו (עיין במהרש"א שתמה על דברי הר"י). והסביר מורנו שאם נשתטה הבעל בין כתיבת הגט לנתינתו שוב אין הגט עומד לגירושין ובטל ה"לשמה" של הגט.

(ב) שלשה הרגלים

לכאורה כל רגל הוא יחידה הלכתית עצמאית, ולכל רגל קדושה נפרדת. הרמב"ם מנה לאוים מיוחדים לאיסור מלאכה בכל רגל ורגל. לכל רגל יש מצוה מיוחדת. אך, מור"ג הגרי"ד סולוביצ'יק נר"ן²¹ האריך להוכיח שאע"פ שיש לשלש הרגלים קדושות שונות, יש להם גם קדושה אחת כוללת ומצטרפים הם לחטיבה אחת. (א) "שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך... בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות". הרמב"ם מנה ראייה, חגיגה, ושמחה, כמצוה אחת הנוגעת לשלש הרגלים. (ב) אי אפשר לקדש או לקבוע רגל אחד בפני עצמו בלי שהקביעות הכללית גם את יתר הרגלים. ישראל מקדשים את חג המצות, חג השבועות, וחג הסוכות, כמועד אחד של מערכת קדושת שלש הרגלים. (ג) ביחס לפסח וסוכות אומרת המשנה במגילה (ל ע"ב) שקוראים בפרשת מועדות של תורת כהנים. אין חובת הקריאה מוגבלת לענין היום ההוא (פסח או סוכות) בלבד, אלא מקיפה היא את שלש הרגלים. (ד) ישנה חתימה משותפת לשלש הרגלים בברכת "מקדש ישראל והומנים".

(ג) העומר ושתי הלחם

המשנה במנחות (סח ע"ב) אומרת: "העומר היה מתיר במדינה ושתי הלחם: במקדש". הבאת העומר מתירה תבואה חדשה לאכילת אדם; קרבן שתי הלחם מתיר חדש במקדש למנחות. לכאורה, אין כל קשר בין שני הקרבנות הללו, כל קרבן מתיר איסור אחר. אך בהמשך המשנה: "אין מביאין מנחות וכו' קודם לעומר, אם הביא פסול; קודם שתי הלחם לא יביא, אם הביא כשר". הקושי גלוי: ממה נפשך, אם מנחה מן החדש פסולה בדיעבד; מדוע אם הביאה אחר העומר (קודם שתי הלחם) כשרה. ואם חדש אינו פוסל את המנחה בדיעבד, מדוע פסלה המשנה כשהביאה לפני העומר? בקיצור: מהו הקשר בין הבאת העומר לבין איסור חדש שבמקדש? הגמרא עצמה מעלה בעייה זו, ומתרצת: "קודם לעומר לא הותר מכללו אצל הדיוט", "קודם שתי הלחם הותר מכללו אצל הדיוט". בהבנת הגמרא לכאורה צ"ל שחדש במקדש אסור מחמת שני טעמים: (א) איסור חדש במקדש קודם שתי הלחם; (ב) מדין "ממשקה ישראל, מן המותר לישראל", שכל האסור לאכילת אדם אסור לאכילת מזבח (ראה פסחים-מח ע"א). וחדש אסור-לאדם עד הבאת העומר. האיסור הראשון אין בכוחו לפסול את המנחה בדיעבד, ואילו צירוף שני האיסורים, כשהביא מן החדש לפני העומר, פוסל את המנחה אפילו בדיעבד.

אולם, עיין בחידושי הגרי"ד על הש"ס²², שהוכיח שאי אפשר לפרש כך בכונת הגמרא. שהרי בהמשך הסוגיה הגמרא אומרת שיש סברה לפסול נסכי יין שהביאם קודם לעומר משום "שלא הותר מכללו אצל הדיוט", כלומר שלא הל המתיר של עומר לגבי יין (מכיון שאיסור חדש להדיוט הוא חמשת מיני דגן בלבד, ואין יין בכלל האיסור). בנסכי יין אין איסור מצד "ממשקה ישראל" ומאיזה טעם נאמר שיפסלו בדיעבד? אלא מוכח מסוגיא זו

21. שעורים לזכר אבא מרי ז"ל, ח"א, עמ' קמג.

22. סטנסיל, למנחות, שם.

שהבאת העומר הינה "מעשה המתיר" לא רק לגבי איסור חדש שבמדינה, אלא אף לגבי איסור חדש שבמקדש. ובנוגע לאיסור חדש שבמקדש ישנו תהליך של שני מתירים: העומר ושתי הלחם, וכל עוד שלא חל המתיר הראשון (העומר) האיסור קיים במלא תקפו ופוסל את המנחה אפילו בדיעבד. כשתימצא לומר עיקר יסוד זה כבר כתוב בדברי הרשב"א, בחידושו לסוגיא זו²³: "אין דעת הכתוב שיהיה חדש לגבוה איסור בפני עצמו שלא מבח איסור הדיוט, אלא מבח איסור חדש שנאסר להדיוט קודם לעומר נאסר לגבוה גם לאחר העומר, שקודם העומר נאסר להדיוט ולגבוה באיסור אחר...". ע"ש בדבריו.

☆

יש לפעמים שה"לכאורה" הוא שישנה חטיבה אחת בלתי נפרדת, אלא שכשמעמיקים בסוגיה עומדים על כך שבעצם חטיבה זו מורכבת מיחידות קטנות יותר, ולכל יחידה קטנה בפני"ע יש חשיבות הלכתית. נביא שתי דוגמאות ממלאכות שבת.

(ד) מלאכת כתיבה

הגמרא בשבת דף קג דנה במקרה שהכותב בשבת התכוין לכתוב "שמעון" וכתב "שם". לדעת חכמים חייב, ואילו לרבי שמעון, פטור. לכאורה, רבי שמעון צודק, שהרי יסוד הוא בחיובי שבת ש"מלאכת מחשבת" בעיניו, ובאין מחשבתו היתה לכתוב שמעון (ביחידה אחת) ולא נתקיימה מחשבתו. מהי סברת חכמים החולקים על ר"ש? רש"י בדף צו ע"ב²⁴ כתב: "כי כתב שם בכוונה כתביה"²⁵. מדברי רש"י מוכח שלשיטת חכמים יש ברצון לכתוב "שמעון" שתי מחשבות: (א) לכתוב "שמעון" (החטיבה הגדולה); (ב) שם (האותיות בפני"ע, היינו היחידות הקטנות המרכיבות את החטיבה הגדולה). בהסבר מחלוקת התנאים שמעתי ממור"נר"ו שנחלקו בגדר חיוב כתיבה בשיעור ב' אותיות. לדעת ר"ש המלאכה היא כתיבת תיבה (יחידה גדולה), ולא כתיבת אותיות. אלא ששתי אותיות הן שיעור של תיבה, שאין תיבה פחותה משתי אותיות בלשון הקודש. לכן במתכוין לכתוב "שמעון" — לפי ר"ש — מחשבתו חלה ביחס לתיבה כולה, ולא לאותיות המרכיבות את "שמעון". לעומת זאת, חכמים סוברים שמלאכת כתיבה היא כתיבת אותיות (יחידות קטנות), אלא שאין כתיבתו חשובה לחיובו אלא ככתב שתי אותיות. לכן סוברים חכמים שמחשבתו לכתוב "שמעון" חלה על פי דין ביחס לכל האותיות המרכיבות את התיבה "שמעון". (עיין משנה ברורה, סי' ש"מ, ס"ק כ"ב, שכתב שכתב אות אחת בשבת אסורה מדאורייתא כדן חצי שיעור בכל מלאכות שבת, ולא בעיניו בהו שיעור לענין איסור אלא לענין חיוב חיוב חטאת. ולענין נראה שדין זה יהיה תלוי במחלוקת התנאים הנ"ל. בגדר מלאכת כותב, ואכמ"ל).

23. מודפס בספר "אסיפת זקנים".

24. ד"ה ה"ג.

25. וכן משמע מלשון הרמב"ם, פ"ג מהל' שבת הכ"א, ע"ש.

(ה) מלאכת מכה בפטיש

המשנה בשבת קב ע"ב אומרת שהמכה בפטיש כל שהוא חייב. נחלקו רש"י ותוס' בפירוש משנה זו. רש"י מפרש "המכה בפטיש שמפוצץ בו את האבן מן הסלע, לאחר שחצב את האבן סביב, ומבדיל מן ההר קצת, והוא מכה בפטיש מכה גדולה והיא מתפרקת ונופלת, וזהו גמר מלאכה של חוצבי אבן, וכל הגומר בשבת מלאכה תולדת מכה בפטיש היא." תוס' מפרשים: "דהאי מכה בפטיש היינו מכוש אחרון שמכה על הכלי בשעת גמר מלאכה". לכאורה, פירוש רש"י צריך עיון: איזה גמר מלאכה יש בהוצאת האבן מן ההר, הרי עוד רחוקה הדרך לגמר מלאכת הבנין ובשלמא לתוס' ניחא שהרי במכה אחרונה גמר מלאכת עשיית הכלי ויש לו את התוצרת הסופית. בהסבר שיטת רש"י דייק מור"ר נר"ו בלשון רש"י שכתב: "וזהו גמר מלאכה של חוצבי אבן". רש"י סובר שמלאכת בנין (שעל ידי אבנים) מתחלקת לכמה שלבים וחלוקה זו מתבטאת בסוגי האומנים השונים הדרושים לבנין, שלכל חלק של המלאכה יש אומן המתמחה בעבודתו. לדעת רש"י גמר כל שלב ממלאכת הבנין נחשב גמר מלאכה המחייבו במלאכת מכה בפטיש. יוצא לפי שיטה זו שמלאכת בנין מתחלקת ליחידות קטנות יותר, וכל יחידה חשובה דיה לקבוע חיוב של מלאכת מכה בפטיש.

☆

כמובן נושא זה של ההלכה המורכבת רחב הוא, מאד, ויש לו השלכות רבות בשטחי הלכה רבים. לא היתה כונתינו אלא לבחור מספר סוגיות וחידושים שיכולים להבהיר את צורת החשיבה בתחום זה. אם עיון במאמר זה הועיל לקורא לחזק את יכולתו להשתמש בסוג החקירות הללו, השגנו את מטרתנו, ומה טוב חלקנו.